

Nov pogled na crkvenu povijest hrvatskih prostora

Vatroslav ŽUPANČIĆ, *Potruga za domovinom. Mala povijest njemačkih evangelika na hrvatskom prostoru*, Osijek, Protestantsko teološko učilište »Mihael Starin«, 2017, 166 str.

Anna Maria Gruenfelder

anni.gruenfelder@gmail.com

Prigodom 500. obljetnice Reformacije evangeličko-metodistički teolog Vatroslav Župančić svojom knjigom pruža pregled razvitka Lutherove misli kojom je izazvao smjenu paradigme, ne samo glede spasenja i otkupljenja, nego glede odgovornosti samoga pojedinca za sebe, svoj spas i za svoju zajednicu vjernika. Premda bi se moglo misliti da Lutherov utjecaj nije dosegao izvan granica Svetog Rimskog Carstva i da habsburške rubne krajeve, sjeverni dio balkanskog poluotoka, vjerska gibanja u Njemačkoj čak nisu okrnula, autor iznenađuje svojim pogledom na crkvenu povijest toga prostora: kneževine Štajerska, Koroška, Kranjska i Goricija – Gradiška pod utjecajem su Lutherove reformacije, ali su radikalnom protureformacijom vraćene katolicizmu. Doduše, nositelji Lutherove reformacije u habsburškim krajevima, u strahu od progona, smatrali su se prisiljenima pobjeći pod zaštitu protestantskih knezova u Reichu. Šteta što autor nije slijedio tragove kriptoprotestantizma koji se ipak nisu dali istrijebiti. U »tragove« bih ubrojila i djelovanje Marka Antuna de Dominisa u Senju, kojega je njegova »pastva«, ne bez temelja, osumnjičila, a zatim optužila i, naposljetku, otjerala u bijeg. U Engleskoj se on posve otvoreno deklarirao pristalicom Reformacije. Kriptoprotestantizam širen je preko hrvatskih plaćenika u raznim plaćeničkim vojskama diljem kontinenta. Oni su se vraćali (ako im je bilo dopušteno vratiti se) s novim spoznajama i kritičkim pogledom na svoju vjeru. De Dominis je čak i rani »prethodnik« teološko-ekleziološke misli i druženja s prosvjetiteljskim idejama, tako da treba istaknuti da je nova teološka misao, liberalna teologija, djelovala i u krajevima poput Hrvatske, gdje je Katolička crkva uživala, na prvi pogled, gotovo pa neosporavanu prevlast.

Protestantizam je na Balkan došao nakon oslobođenja hrvatskih (i ugarskih) teritorija od osmanlijske vlasti, privučeni Impopulacijskim patentom cara Leopolda I. (1689. godine), nego – istina u manjim skupinama – još otkad su Habsburgovci u svojim krunovinama oštro provodili protureformaciju. I kne-

zovi-nadbiskupi Salzburga protjerali su protestante – oni koji se nisu zaputili prema Brandenburgu i pruskim krajevima, tražili su svoju sreću na jugoistoku – unatoč tada još uvijek prisutnoj prijetnji osmanlijskih napada. Stizali su protjerani upravo kao protestanti, a Habsburgovci su na taj način »pogodili jednim udarcem dvije muhe«: prvo, riješili su se inovjernika i, drugo, Vojnu su krajinu i njezine krajiške utvrde naseljavali vrijednim težacima, zanatlijama, trgovcima, činovnicima. Zato ne mislim da je protestantizam u hrvatskim i hrvatsko-ugarskim te slovenskim i slovensko-ugarskim krajevima, kao i na području kasnije pokrajine Vojvodine, bio tek »u potrazi za domovinom« (naslov knjige), nego se od 17. stoljeća, a naročito nakon »Toleranzpatenta« udomaćio i na jugoistoku Europe, zaživio punim životom i srastao upravo s njemačkim stanovništvom. Ta, ni oni se sve do tragičnoga gašenja nijemstva u Jugoslaviji, nisu više smatrali stanovnicima dijaspore, nego Nijemcima u svojoj multinacionalnoj i multikonfesionalnoj sredini. Rast samosvijesti Nijemaca protestanata u Jugoslaviji autor je s mnogo detalja uvjerljivo opisao, tako da čitatelj može pratiti korak po korak uspon protestantizma i uspostavu dobrih odnosa protestanata sa slavenskim susjedima drugih vjeroispovijesti, poglavito sa Srpskom pravoslavnom crkvom. Najkasnije 1920-ih godina, a zahvaljujući senioru Zagrebačke evangeličke općine dr. Philippu Poppu, biskupu za Hrvatsku 1927. godine, koji se kao Nijemac rodio, živio i školovao u srpskoj sredini, Protestantizam u Jugoslaviji prema uvjerenju autora, nije više »uvezena«, strana, nametnuta vjera, nego vjeroispovijest značajne nacionalne skupine, skupine jugoslavenskih Nijemaca (84).

Vatroslav Župančić je isto tako precizno rekonstruirao nastojanje biskupa Poppa da pronade svoj put i opredijeli se u godinama uspona Hitlerove Njemačke, kad su se i njemački biskupi – podjednako protestantski kao i katolički – sučeljavali, snalazili ili nesnalazili, sklapali kompromise s nacionalsocijalističkom ideologijom, s potrebom da se odrede, prosvjeduju ili šute na nacionalsocijalističke ekscese i na očigledne zločine počinjene već na početku vladavine. Iz današnje perspektive čini se posve jasnim da su i sami njemački biskupi, a nekmoli oni među pastvom u inozemstvu, npr. u Jugoslaviji, nacista vjerovali, jer su željeli vjerovati, a prekasno shvatili zločinačku narav režima. Tipičan primjer za takvo vrludanje je Poppov »brat po dužnosti«, celjski vikar, zatim pastor i naposljetku senior Donje Štajerske, dr. Gerhard May. On je uživao ugled kao »glas protestantizma južno od Alpa«, bio je ugledan teološki mislilac s teološkom izobrazbom u Zürichu, Tübingenu i Heidelbergu. Popp je, u usporedbi s njim, usvojio relativno skromno teološko obrazovanje u Mađarskoj, a više se fokusirao na studij filozofije i prava u Zagrebu. Popp je, zajedno s Gerhardom Mayom, potpisao »Oxfordsku deklaraciju« s jasnom kritikom nacionalsocijalističkog »Gleichschaltunga« Crkve s režimom i njegovom protukršćanskom, neopoganskom ideologijom, ali i zbog kršenja načela humanosti, vjerskih slobodi i slobode savjesti. To je jedini dokumentirani protest obojice. Taj čin međutim nije spriječio dr. Gerharda Maya da u nacionalsocijalističkoj

civilnoj upravi Donje Štajerske (današnje slovenske regije Štajerske s glavnim gradom Mariborom) preuzme utjecajan položaj i surađuje s Institutom za genetiku i genealogiju u Beču, o temi genetike nacionalsocijalističkog programa »sprječavanja genetskih bolesti«, iza kojeg je stajao kasniji program »T4«, tj. eutanazija. May je bio preuzeo takve funkcije, ali nije aktivno radio. Nije ni istupio iz civilne uprave, nego je svoje članstvo u njoj »zamrznuo«, kad je shvatio da se sudjelovanje u nacističkoj vlasti »ne slaže s njegovim dužnostima pastora«. On je tek dugo nakon rata, javno okajao svoje držanje u vrijeme nacizma. Umro je kao bečki superintendent 1980. godine. Tako se ni Popp nije jednoznačno odredio ni prema protestantizmu »njemačkih kršćana« i »Narodnosne crkve« (»Völkische Kirche«) ni prema »Ispovjedajućoj Crkvi« (»Bekennende Kirche«), iako se još 1934. godine zajedno s pastorima s cijelog područja Jugoslavije zaklinjao na to da će se držati kriterija zadanih jedino Evanjeljem.

U odnosu na te osjetljive teme Župančić se kao pravi povjesničar odlučio opisivati biskupovo držanje, ali bez ocjenjivanja, poglavito bez osuđivanja. Nakana njegove Male povijesti nije formulirati gotovu ocjenu. Ona treba rasvijetliti povijest, a na budućim je povjesničarima produbljivati saznanja, proširiti domet pitanja i otvoriti neke nove perspektive. Za sve je te zadaće autor položio solidne temelje, tako da je njegova knjiga dostojan doprinos jubilarnom obilježavanju prisutnosti protestantizma na ovim prostorima. Knjigu neće sa zanimanjem i užitkom čitati samo crkveni povjesničari. Ona je korisna i svima koji se žele pobliže upoznati s poviješću i sudbinom jugoslavenskih Nijemaca.

Mala primjedba na kraju: Upravo zato što je povijest napisana s preciznim detaljima, knjiga bi zaslužila pažljivije i obzirnije lektoriranje, napose glede njemačkih naslova i pojmova. Smetaju brojne pogreške, primjerice: *Turnerlebnis* umjesto *Turmlebnis*, jer *Turm* – kula nema glagola, a glagol *turn(en)* znači *gimnasticirati, vježbati* (20); Wilhelm Roth (98, 100) je ispravno Wilhelm Roth, a Heindrich Renddorf (99) Heinrich Renddorf; *Volksruff* je ispravno *Volksruf* (104), a ispravan naslov glasi *Israel und das heutige Judentum* (105); *der völkische Beobachter* nije *narodni motritelj* nego *narodnosni motritelj*, jer je *völkisch* tipičan nacionalsocijalistički pojam i u strogoj je suprotnosti s *Volk* – *narod*. Tu bitnu razliku povjesničar mora poštivati.